

Vyčio herbo kunigaikštis Witoldas Kazimierz Czarторыskis ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

Prince Witold Kazimierz Czarторыski of the *Vytis/Pogoń*
Coat of Arms and Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

NIDA GAIDAUŠKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

<https://ror.org/05ogfgn67>

gaidauskiene@llti.lt

<https://orcid.org/0000-0001-8808-1818>

Santrauka: Šiuo straipsniu siekiama patikslinti Mikalojaus Konstantino Čiurlionio gydymo Raudondvario (*Czerwony Dwór*) klinikoje pagrindinį rėmėją. Remiamasi iki šiol čiurlionistikoje neapartu ir nepublikuoto Sofijos Čiurlionienės padėkos laiško, išsiųsto 1910 m. gegužę kunigaikščiui Witoldui Kazimierzui Czarторыskui, turiniu. Czarторыskis – naujas vardas Čiurlionio biografijoje, todėl supažindinama su jo gyvenimu, veikla ir asmenybe. Straipsnyje keliamas klausimas, ar iš istorinio elito tik šis kunigaikštis rėmė menininko gydymą, ar lėšas siuntė keletas aristokratų. Broliui Stasiui Čiurlioniui 1935 ir 1938 m. paskelbus atsiminimus įsigalėjo nuomonė, kad menininko gydymą rėmė kunigaikštis Lubomirskis, sietas su Briuseliu. Šiame mieste gyveno Czarторыskio sekretorius, į kurį Čiurlionienė kreipėsi pirmiau. Straipsnyje taip pat siekiama išsiaiškinti, kam tarpininkaujant rasta ši parama, ar esama daugiau dokumentų, susijusių su ja ir kt. Nors kilę iš skirtingų socialinių terpių, Čiurlionis ir Czarторыskis buvo bendraamžiai, to paties kultūrinio arealo augintiniai. Tai įgalino pasitelkti komparatyvistinę analizę, kuri atskleidė gyvenamajam metui būdingas bendras kultūrinės tendencijas.

Raktažodžiai: Witoldas Kazimierz Czarторыskis, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, biografija, parama gydymui.

Received: 20/12/2025 **Accepted:** 27/12/2025

Copyright © 2025 Nida Gaidauskienė. Published by the Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Abstract: Based on the contents of Sofija Čiurlionienė's thank-you note sent in May 1910 to Prince Witold Kazimierz Czartoryski, which has not been discussed or published to date in Mikalojus Konstantinas Čiurlionis's studies, the article aims to clarify the main benefactor of the artist's treatment at the *Czerwony Dwór* clinic. Since Czartoryski is a new name in Čiurlionis's biography, the article introduces his life, activities and personality. It raises the question of whether the prince was the only member of the historical elite who paid for the artist's medical care, or whether several aristocrats sent funds. After Čiurlionis's brother Stasys published his memoirs in 1935 and 1938, the claim that the artist's medical care was funded by Prince Lubomirski from Brussels, was established. Czartoryski's secretary, whom Čiurlionienė contacted first, lived in this city. The article also seeks to clarify who mediated this financial support, whether there are more documents related to the matter, etc. Although Čiurlionis and Czartoryski came from different social backgrounds, they were contemporaries, emerged from the same cultural region. This fact called for a comparative analysis, which revealed the common cultural trends characteristic of the period in which they lived.

Keywords: Witold Kazimierz Czartoryski, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, biography, support for treatment.

Įvadas

Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, iš Lietuvos 1909 m. Kalėdoms išvykusi į Sankt Peterburgą, kur įsitvirtinti mėgino Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, savo vyrą rado sergantį. Dėl pašlijusios psichinės sveikatos teko kreiptis į specialistą: pasak pirmos knygos apie menininką autoriaus, konsultaciją suteikė garsus to meto Rusijos neuropatologas ir psichiatras Vladimiras Bechterevas (Лемах 1912: 28). 1910 m. sausio pradžioje besilaukianti kūdikio Čiurlionienė parlydėjo vyrą į Druskininkus: tikėjosi, kad tyras oras, įprastas gyvenimas tėviškėje, mylinčių artimųjų globa padės atgauti pusiausvyrą. Viltims nepasiteisinus, imta ieškoti gydymo įstaigos ir lėšų susimokėti už profesionalią priežiūrą. Laisvu nuo slaugos laiku Čiurlionienė intensyviai rašė laiškus (Čiurlionienė 2011: 30) Eugeniuszui Morawskiui, Bolesławui Czarkowskiui, Bronisławai Wolman (Čiurlionytė 1970: 310). Sužinoję apie ištikusią bėdą, Čiurlionio draugai stengėsi padėti kuo galėdami: slaugyti bičiulio atvyko bendramokslis Janas Załuska (Čiurlionytė 1970: 309), jautriai į nerimastingą žinią reagavo tapytojas Kazimierz Stabrowskis (Čiurlionienė 2011: 35). Čiurlionienės prašymu 1910 m. kovo 12 (25) d. savo

garbės nariui gydyti 100 sidabro rublių pašalpą skyrė Lietuvos dailės draugija ([Paskolų žurnalas], 1). Rinkliavą pradėjo Felicija Bortkevičienė (Čiurlionienė 2011: 38). Deja, smulkesnėmis sumomis netolygiai gaunama finansinė parama negalėjo užtikrinti gydymo tęstinumo – reikėjo reguliarių įplaukų, kurių tikėtasi iš pasiturinčių aukštesnio luomo asmenų.

Ši publikacija skirta aptarti čiurlionistikoje iki šiol nereflektuotą paramos sergančiam Čiurlioniui faktą, paremtą išlikusiu neskelbtu Kymantaitės–Čiurlionienės laišku. Jo nerasime dviejuose storuose šios autorės *Raštų* tomuose, kuriuose publikuojami laišškai. Minėtą Čiurlionienės laišką savo rankose laikiau prieš dvejus su puse metų Krokuvoje, kur jis saugomas, tačiau prireikė laiko susipažinti su adresato biografija ir išsiaiškinti laiške minimas realijas. Kilo įvairių klausimų. Į kokią asmenybę kreipėsi Čiurlionienė? Kam tarpininkaujant į ją kreiptasi? Ar rėmėjui buvo žinoma Čiurlionio kūryba? Kodėl laiškas rašytas iš Druskininkų, jei Čiurlionienė tuo metu gyveno kitur? Sprendžiant iš laiško datos ir kitų planuotų vizitų, koks galėjo būti jos maršrutas? Ar esama daugiau epistolikos ar kitų dokumentų, susijusių su šia parama? Kokiomis aplinkybėmis Čiurlionio biografijoje įsitvirtino kito nuolatinio rėmėjo vardas?

Laiško adresatas pasirodė esąs kunigaikštis Witoldas Kazimierz Czarторыskis (1876–1911), ilgus metus likęs visiškoje kultūrinės refleksijos periferijoje. Jo biografijos nerasime nė daugiatomėje enciklopedijoje *Polski Słownik Biograficzny* (Lenkų biografinis žodynas)¹ – tik 2023 m. paskelbtame mokslo straipsnyje ėmė ryškėti daugiau kunigaikščio lavinimosi detalių (Seroka 2023²). Teko palaukti pasirodant humanitarinių mokslų daktarės knygotyryninkės istorikės Katarzynos Serokos solidžios monografijos (Seroka 2024³), taip pat tikslingai planuoti tiriamąsias išvykas, ieškant laiške minimos kitos korespondencijos pėdsakų.

Tiriamą objekto fragmentiškumas žvilgsnį kreipia į bendriausias mikroistorijos (interpretacinių metodų rinkinio, sukurto italų istorikų Carlo Ginzburgo,

-
- 1 Trumpą specializuotą biografinę informaciją pateikė *Słownik pracowników książki polskiej* (Frączyk 1972).
 - 2 Mokslininkė nuo 2017 m. skelbė straipsnių, kuriuose susitelkta į W. K. Czarторыskio bibliotekos ir kitų kolekcijų klausimus (šia tema būta ir pirmtakų publikacijų – Wacława Gąsiorowskio, Stanisława Kazimierzo Potockio ir kt). Kunigaikščio biografija Serokos publikacijose imta plačiau pristatinėti nuo 2019 m.
 - 3 Katarzynos Serokos monografijos *Zapomniany księgozbiór z Honfleur. Witold Kazimierz Czarторыski (1876–1911) i jego pasje* (2024) teikiamomis žiniomis čia bus daugkart pasiremta, toliau kaip nuorodą į šį tyrimą vartosiu santrumpą KS.

Edoardo Grendi, Giovanni Levio ir Carlo Poni) prielaidas, kad pėdsakai, užuominos, ženklai teikia pagrindą rekonstruoti tikrovę, nors joks istorikas negali patirti jos tiesiogiai; kad mažas dokumentas gali būti epistemiškai iškalbingas ir kad mikrolygmens argumentai gali koreguoti didesnį pasakojimą (Ginzburg 1992: 118–123). Mikroistorija, užsibrėžusi atlikti nusistovėjusių teiginių reviziją, susitelkusi į šaltinių tyrimą, nežinotą medžiagą, yra palanki savo lankstumu: nuo duomenų priklauso, kokie metodai turi būti įveiklinami (Apphun 2001: 109). Tyrime tikslinga taikyti ir komparatyvistinę prieigą: jos reikalingumą pagrindžia W. K. Czartoryskio biografija ir gyvenimo chronologinės ribos, labai artimos toms, kurias apibrėžia Čiurlionio gimimo bei mirties datos. Kelių asmenybių gyvenimo projektų, interesų lauko lyginimas leidžia suprasti skirtinguose visuomenės sluoksniuose sinchroniškai vykusį kultūrinės tapatybės raidos procesą ir savirealizacijos galimybes.

Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas

Pateikiu Kymantaitės-Čiurlionienės laiško originalų tekstą lenkų kalba ir savo atliktą vertimą (originalo faksimilė – 1 iliustracijoje).

Jaśnie Oświecony Księżu

Panie!

Dziś dopiero dowiedziałam się, gdzie mam szukać Jaśnie Oświeconego Księcia Pana, żeby Mu złożyć najgorętsze podziękowanie za tak niezmiernie łaskawą pomoc mojemu mężowi przy jego kuracji. Bez wspaniałomyślności Jaśnie Oświeconego Księcia Pana byłoby mi nad wszelki wyraz trudnem ratować tak drogie mi zdrowie męża drogą drobnych pożyczek, gdyż niemożność pracy przecięła nasze skromne dochody.

Powagi z pomiędzy lekarzy warszawskich zapewniają mnie, że to jest stan przejściowy, który zwalczą młode siły wraz z troskliwą kuracją, tymczasem jednak niepodobna określić, kiedy koniec takowej nastąpi. Możliwe, po kilku miesiącach mąż mój będzie mógł stanąć znowu do swej ukochanej pracy na polu muzyki i malarstwa. A tak bym pragnęła, żeby przedtem wypoczął rzetelnie i nie był zmuszonym zrywać się przedwcześnie. Więc tem bardziej oceniam łaskawą pomoc Jaśnie Oświeconego

Księcia Pana i dlatego też ośmieliłam się zabierać Mu czas swoim listem, żeby wyrazić tę moją najgłębszą wdzięczność. Do Pana Skrochowskiego pisałam list szczegółowy nie chcąc utrudzać tem Jaśnie Oświeconego Księcia Pana.

Z najgłębszym szacunkiem sługa
Zofia Czurlanisowa
z Kimontów.

19 19/5 10
Druskieniki.

Šviesiausiasis Pone Kunigaikšti!

Tik šiandien sužinojau, kur galiu ieškoti Šviesiausiojo Pono Kunigaikščio, kad išreikščiau Jam karščiausią padėką už nepaprastai maloningą pagalbą mano vyrui[,] jį gydant. Be Šviesiausiojo Pono Kunigaikščio didžiadvasiškumo būtų man neišpasykantai sunku gelbėti taip brangią man vyro sveikatą, renkant smulkias paskolas, nes negalėjimas dirbti sumenkino mūsų kuklias pajamas.

Pastebėjimai iš Varšuvos gydytojų užtikrina mane, kad tai praeinanti būklė, kurią įveiks jaunos jėgos kartu su rūpestingu gydymu; vis dėlto šiuo metu neįmanoma apibrėžti, kada ateis jo [gydymo – NG] pabaiga. Gali būti, kad po kelių mėnesių vyras mano vėl galės grįžti prie savo mylimo darbo muzikos ir tapybos srityje. O šiaip norėčiau, kad prieš tai dorai pailsėtų ir nebūtų priverstas persitempti pirma laiko. Tad juo labiau vertinu maloningą Šviesiausiojo Pono Kunigaikščio pagalbą ir todėl išdrįsau atimti iš Jo laiką savo laišku, kad išreikščiau tą savo giliausią padėką. Poniui Skrochowskiui rašiau detalesnį laišką nenorėdama apsunkinti tuo Šviesiausiojo Pono Kunigaikščio.

Su giliausia pagarba tarnaitė
Sofija Čiurlionienė
iš Kymantų.

19 19/5 10
Druskininkai.

4 Laiško originale kreipinys pažodžiui formuluojamas taip: „Skaisčiai Apšviestasis Pone Kunigaikšti“. Laikantis kreipinio vertimo į lietuvių kalbą tradicijos, visur rašoma „Šviesiausiasis Pone Kunigaikšti“.

Dvigubo languoto lapo vienoje pusėje labai plona plunksna juodu rašalu parašytas laiškas, kurio voko neišliko, yra saugomas Nacionalinio muziejaus Krokovoje Czartoryskių bibliotekos Rankraščių skyriuje, bylōs, pažymėtos signatūra 7590 IV, segtuve (Kymantaitė-Čiurlionienė 1910). Jame sudėta adresantų, kurių pavardės prasideda Ca-Cz raidėmis, 1896–1911 m. rašyti laiškai, skirti W. K. Czartoryskiui. Šis rėmėjas nebuvo minimas jokiuose čiurlionistiniuose leidiniuose, todėl pribrendo laikas šiai publikacijai – su kunigaikščio biografija ir asmenybe bus supažindinta dviejuose paskesniuose skyriuose.

Savo padėkoje, suformuluotoje aukštuoju stiliumi, Čiurlionienė paminėjo detalesnį laišką parašiusi kitam asmeniui – Czartoryskio sekretoriui Józefui Skrochowkiui (1877–1920). 1899 m. spalį Skrochowski pradėjo eiti tarnybą pas kunigaikštį (KS, 129): sėkmingai vedė derybas dėl nekilnojamojo turto įsigijimo, investicijų į pramonę, išteklių gavybą, tvarkė akcijų, obligacijų, rentos, labdaros reikalus, intensyviai vedė korespondenciją, buvo atsakingas už dalį kanceliarijos raštvedybos. Skrochowskio rankraštinis palikimas yra išsiskaidęs po kelias vietas: jis saugomas Kunigaikščių Czartoryskių bibliotekos rankraštyne ir Lenkų bibliotekos Paryžiuje Czartoryskių archyve. Susipažinusi su abiejuose archyvuose esančiais Skrochowskio korespondencijos aprašais minėtų institucijų Rankraščių kataloguose ir inventorinėse knygosė (*Katalog* 1996: 895–896, 908; *Inwentarz* 2016), kito Čiurlionienės laiško, kuris galėjo atskleisti daugiau susirašinėjimo, menininko būklės ar prašomos paramos detalių, deja, neradau⁵. 1910–1911 m. laikotarpio Czartoryskio laiškai sekretoriui daugiausia yra susiję su nuosavybės administravimo reikalais, o to meto Skrochowskio korespondencijoje, adresuotoje kunigaikščiui, Čiurlionio atvejo paminėjimų nepavyko aptikti (Skrochowski 1907–1911). Laiško iš Skrochowskio, skirto Čiurlionienei, Lietuvoje taip pat nėra rasta, tad paramos aplinkybių dalinę rekonstrukciją tenka grįsti vieninteliu išlikusiu dokumentu.

Pagrįstai keltinas klausimas, ar data laiško pabaigoje – 1910 m. gegužės 19 d. – yra užrašyta pagal tuo metu Rusijos imperijoje taikytą Julijaus kalendorių, ar pagal Grigaliaus kalendorių. Mat kovo pabaigoje Čiurlionienė iš Druskininkų išvyko į Nočios dvarą (orig. Nacza Bryndzowska, dab. Baltarusija), pakviesta bajoraičių Jadwiga'os ir Zofia'os Czarnockų, su kuriomis susidraugavo studijuodama

5 Dėkoju Czartoryskių bibliotekos archyvo Krokovoje vyriausiajam kuratoriui Januszui Pezdai už konsultaciją Lenkų bibliotekos Paryžiuje Czartoryskių archyve saugomų J. Skrochowskio laiškų klausimais.

Jogailaičių universitete Krokuvoje (jų giminė susijusi su herbu Lapinas (lenk. *Lis / Mzura*)). Ten ji ir apsigyveno. Remiantis 1910 m. balandžio 1 d. ir 15 d. Čiurlionienės laiškais Mstislavui Dobužinskiui ir Felicijai Bortkevičienei, balandžio viduryje ji jau viešėjo pas bičiulių brolių Augustiną ir brolienę Ameliją Czarnockus Petrovščiznos dvare, kur ketino iš Nočios persikelti gegužės 10 d. (Čiurlionienė 2011: 37–38), kad čia sulauktų pagalbos gimdydama. Mat dvaras buvo netoli Minsko (dabar – Minsko teritorijoje). Gegužės 18 d. iš Petrovščiznos ji išsiuntė dar vieną laišką Dobužinskiui, tad ar kitą dieną ji jau galėjo būti Druskininkuose, kaip paminėta laiške Czartoryskiiui?

Teoriškai tai įmanoma: reikėjo sėsti į traukinį, keliavusį Polesės geležinkelio linija Rivno–Vilnius, o iš Vilniaus per Pariečę pasiekti Druskininkus. Tikėtina, kad vyro tėviškę Čiurlionienė aplankė tarpiniame kelionės etape: mat Pariečė buvo viena iš Sankt Peterburgo–Varšuvos geležinkelio linijos mažesnių stočių, iš kurios buvo galima traukiniu pasiekti Markų sustojimą. Pro Markas ėjo vietinis siaurasis geležinkelis su tarpine Pustelniko stotele, nuo čia jau buvo visai netoli iki Raudondvario (*Czerwony Dwór*) privačios klinikos segantiems psichinėmis ir nervų ligomis, kur buvo gydomas Čiurlionis. Jei laiške įrašyta data pagal Julijaus kalendorių, tuomet padėka kunigaikščiui už paramą rašyta praėjus trimis mėnesiams po Čiurlionio paguldymo į ligoninę ir likus vienuolikai dienų iki dukters Danutės Čiurlionytės gimimo. Vis dėlto labiau tikėtina, kad data užrašyta laikantis Grigaliaus kalendoriaus, atsižvelgiant į tai, kad kunigaikštis Czartoryskis rezidavo Paryžiuje arba žiemojo Kanuose, kur laikas skaičiuotas pagal naująjį stilių. Tokiu atveju Čiurlionienė raštu dėkojo kunigaikščiui gegužės 6 d. pagal Julijaus kalendorių. Laiške Bortkevičienei minėjo gegužės 8 d. būsianti Vilniuje (Čiurlionienė 2011: 38), o tai patvirtina antrąją prielaidą. Per Vilnių, svarbų geležinkelio mazgą, ėjo toji pati Sankt Peterburgo–Varšuvos linija su tvarkaraštyje pažymėtu sustojimu Markose.

Išlikęs padėkos laiškas liudija Čiurlionienės rūpestį savo vyro reabilitacijos sąlygomis, reikalingomis jam sveikti, moters orumą, nurodant ne išsekusias santaupas, o sumažėjusią uždarbio galimybę, neminint, kad laukiasi kūdikio, neprašant paramos sau. Kunigaikščių Czartoryskių archyve išlikęs dokumentas rodo, kad rašytoja vėlyvu nėštumo laikotarpiu vis dar keliavo, ir leidžia daryti prielaidą, kad ji galėjo lankyti vyrą Raudondvaryje. Taip pat iš laiško datos ir minimo fakto, kad siuntėja kurį laiką nežinojo adreso, darytina prielaida, kad kunigaikščio paramos galimai sulaukta balandžio pirmoje pusėje, ir, jei ji buvo

skiriama iki Čiurlioniui mirštant, tai iš trylikos su puse gydymosi mėnesių apytikriai metus gydymas buvo remiamas reguliariai.

Kunigaikščio Witoldo Kazimierzo Czartoryskio biografija

Witoldas Kazimierz Filipas Maria Czartoryskis pagal genealoginę tradiciją laikomas iš Gediminaičių kilusio Konstantino Algirdaičio tolimu palikuonimi, todėl šio lietuvių-lenkų, o sykiu – ir prancūzų aristokrato herbo dalį puošė Lietuvos Vytis. Witoldas Kazimierz gimė 1876 m. kovo 10 dieną Paryžiuje. Jo tėvas Władysławas Czartoryskis (1828–1894) tuo metu jau turėjo du sūnus: Augustą Franciszeką (1858–1893) iš pirmosios santuokos, kurią nutraukė sutuoktinės María'os Amparo Muñoz y Borbón, Ispanijos karališkosios šeimos palikuonės, mirtis, ir Adamą Ludwiką (1872–1937) iš antrosios santuokos su Marguerite Adélaïde Marie d'Orléans (1846–1893). Taigi tėvui Witoldas buvo trečiasis, o savo motinai – antrasis sūnus. Motina, orleaniečių atšakos Burbonų dinastijos palikuonė, turėjo plačią giminę; tai jos vyrui sudarė galimybę megzti ryšius visoje Europoje. Kukli ir dievobaiminga, ji stengėsi Augustui Franciszekui atstoti motiną ir buvo švelni savo vaikams (il. 2). Tėvas, turėdamas įvairių įsipareigojimų, retai būdavo namie. Su berniukais ryšį palaikė laiškais, kuriuose aprašė savo keliones. Tėvo tėvas, Witoldo Kazimierzo senelis – kunigaikštis Adamas Jerzy Czartoryskis (1770–1861) – buvo itin ryški politinė figūra emigracijoje, 1831 m. Lenkijos nacionalinės vyriausybės būstinėje jis įdarbino nemažai žinomų asmenybių, tarp jų – jauną Juliuszą Słowackį. Su kunigaikščio seneliu ir tėvu susirašinėjo Cyprianas Kamilis Norwid (Norwid 1937). Patriotinė dvasia šeimoje buvo perduodama iš kartos į kartą – Witoldas ir jo broliai tėvo buvo skatinami rašyti laiškus stilinga lenkų kalba⁶; vos ištekėjusi,

Il. 2. Iš kairės: Witoldas Kazimierz ir Adamas Liudwikas Czartoryskiai, apsirengę ministrantų drabužiais. ~1880. NMK ČB RRA.

Wikimedia commons

6 Tiesa, broliai Witoldas Kazimierz su Adamu Ludwiku tarpusavyje susirašinėjo prancūzų kalba (KS, 53).

šios kalbos pamokas ėmė ir berniukų motina. Suaugę broliai gana glaudžiai bendravo su Władysławu Mickiewicziumi, poeto sūnumi.

Deja, kunigaikštienė Marguerite d'Orléans anksti susirgo tuberkulioze. Bijota, kad infekcija galėjo paveikti Witoldo fizinį vystymąsi: jis augo labai silpnos sveikatos, susirgęs ilgai sveikdavo (dėl šių priežasčių vėliau, remiantis gydytojų rekomendacija, atleistas nuo karinės tarnybos). Nuo devynerių iki vienuolikos metų Witoldas lankė arti namų, *Hôtel Lambert*⁷, veikusią *École Massillon*. Privačioje prestižinėje mokykloje dėstė universiteto profesoriai, tačiau Witoldas jos nebaigė – dažnai sirgo, todėl mokslą tęsdavo namie, o žiemos mėnesius leisdavo Pietuose. Tuo metu Adamas Ludwikas mokėsi Kalksburgėje (vėliau – studijavo Krokuvoje ir Freiburge). Skirtingi paauglių edukacijos maršrutai lėmė, kad vos mėnesį per metus įjėdu praleisdavo kartu – tai brolius tolino, kūrė sąlygas kiek konkurenciniams tarpusavio santykiams jiems suaugus (KS, 57).

Witoldui Kazimierzui ugdyti kviečiamiems guvernieriams ir korepetitoriams buvo keliami aukšti reikalavimai, visi jie buvo lenkai, greta kitų disciplinų į programą įėjo Lenkijos istorija ir literatūra. Baigiant kiekvieną klasę tekdavo laikyti egzaminus gimnazijoje. Vienas iš pedagogų tėvui rašė, kad Witoldas yra talentingas, bet, vos pasirodžius svetimam žmogui, užsisklendžia ir savo intelekto nedemonstruoja (KS, 77), tad svetima atsiskaitymo aplinka jį trikdė. Visgi Prahėje jis išlaikė gimnazijos, o Koburgėje – brandos egzaminus (vokiečių, prancūzų, lotynų, graikų kalbų ir matematikos).

Kai Witoldas Kazimierzus sulaukė septyniolikos–aštuoniolikos metų, šeimą ištiko trys skaudžios netektys: 1893 m. mirė brolis iš tėvo pusės, trisdešimt penkerių Augustas Franciszekas (il. 3), kuris buvo pasirinkęs vienuolio saleziečio kelią. Asketiškas gyvenimo būdas užaštrino tuberkuliozę, kuria jis užsikrėtė dar būdamas vaikas⁸. Po kelių mėnesių tos pačios ligos pakirsta mirė Witoldo ir Adamo motina, o 1894 m. abu jaunuoliai, nesulaukę pilnametystės, neteko tėvo. Globą oficialiai perėmė ir palikimą administravo Jerzy Konstanty'as Czartoryskis (1828–1912), antros eilės dėdė. Tačiau kasdieniame gyvenime motiniškai

7 Taip neoficialiai vadinta kunigaikščių Czartoryskių rezidencija Paryžiuje. 1843 m. viešbučio *Hôtel Lambert* pastatą įsigijo Witoldo Kazimierzo senelis A. J. Czartoryskis, šiam mirus 1861 m. jį paveldėjo tėvas. Čia būrėsi aristokratijos, pasiturinčių bajorų ir vyresniųjų karininkų atstovai, kurių tikslas buvo atkurti Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybę su sienomis, kokios buvo iki Abiejų Tautų Respublikos (toliau – ATR) padalijimų. 1843–1870 m. *Hôtel Lambert* buvo vienas svarbiausių lenkų ir lietuvių politinės emigracijos centrų.

8 Augustas Franciszekas Czartoryskis 2004 m. beatifikuotas popiežiaus Jono Pauliaus II.

Il. 3. Kunigaikštis Władysławas Czartoryskis su vyriausiuoju sūnumi Augustu Franciszeku. ~1880. NMK ČB RRA. Wikimedia commons

Il. 4. Kunigaikščių Witoldo Kazimierzo ir jo brolių teta Izabella Działyńska prie įėjimo į Goluchovo rūmus. ~1890. NMK ČB RRA. Wikimedia commons

jaunuoliais toliau rūpinosi jų tėvo sesuo – grafiėnė Izabella Elżbieta Działyńska (1832–1899), savarankiška asmenybė, jaunėliui sūnėnui rodžiusi daug šilumos (il. 4). Teta buvo puikiai išsilavinusi, daug keliavusi, jautri menui, pati tapė, kūrė skulptūras, skambino fortepijonu.

1896–1899 m. Witoldas Kazimierzus studijavo Krokuvoje Jogailaičių universiteto Filosofijos fakultete, kur užsirašė į šiuos kursus: Rytų Europos istorijos, Jogailaičių valdymo periodo, Brastos unijos, Lenkijos visuomeninės raidos, XIX a. lenkų literatūros, taip pat Naujųjų laikų filosofijos istorijos (nuo Francis Bacono iki Immanuelio Kanto), kritinio žinių tikrinimo metodologijos, romanų

kalbų istorinės gramatikos, sanskrito pradžiamokslio. Kai kuriuos kursus jam dėstė tie patys profesoriai, kurių 1904–1907 m. klausysis čia įstojusi Sofija Kymantaitė, būsimoji Čiurlionienė, būtent: gerai pažįstamo su kunigaikščio tėvu literatūros istoriko grafo Stanisławo Tarnowskio⁹, filosofijos istorikų Maurycy’jaus Straszewskio ir kunigo erudito Stefano Pawlickio. Tarp kitų kunigaikščiui dėsiusių žymesnių profesorių buvo istorikas Stanisławas Smolka, indoeuropeistas Leonas Mańkowski ir kt. (KS, 100–101). Studentą ypač domino sanskrito seminarai. Mokslus W. K. Czartoryskis ėjo su pertraukomis: nuo 1897 m. pradėjo vis daugiau keliauti, žiemoti vykdavo į Italiją. Studijų jis nebaigė. 1899 m. kovą mirė jo teta Izabella. Bevaikės grafienės testamentine valia Witoldui Kazimierzui atiteko didžioji dalis jos palikimo Goluchuvo dvare su rūmais, perstatytais prancūzišku neorenesanso stiliumi ir juose saugoma tetos ilgai rinkta meno kolekcija. 1900 m. jis tapo Czartoryskių ordinatoriumi Goluchuve, anuomet priklausiamame Vokietijos Prūsijai¹⁰.

Apie tą laiką jaunuolis įsisąmonino norįs surinkti savąjį knygų rinkinį. Czartoryskių giminė garsėjo savo kolekcijomis – dar Witoldo Kazimierzo prosenelė Izabella z Flemmingów Czartoryska įsteigė Pulavuose pirmąjį muziejų Lenkijos teritorijoje. Kunigaikščio senelis ėmėsi Lenkų bibliotekos Paryžiuje (*Biblioteka Polska w Paryżu*) iniciatyvos, o jo tėvas sukaupė giminės rinkinius Czartoryskių bibliotekoje ir ženkliai praturtino ją savo surinkta kolekcija (KS, 183). Vis dėlto Vyčio herbo didikų atžala planavo ką kita nei Biblioteka Paryžiuje ar giminės vardo biblioteka, nors įsipareigojimas tęsti iš giminės perimtus darbus ir rūpesčius išliko. Tėvo testamentu Witoldui Kazimierzui buvo numatyta, sulaukus pilnametystės, globoti *Hôtel Lambert*. Jo brolis Adamas Ludwikas pirmagimio teise paveldėjo ordinaciją giminės būstinėje Seniavoje bei Czartoryskių muziejų ir biblioteką. Jis buvo pakviestas eiti Lenkų istorijos ir literatūros draugijos (*Société Historique et Littéraire Polonaise*) pirmininko pareigas. Tad ir pilnametystės sulaukęs Witoldas Kazimierzus suko nuosavo gyvenimo projekto – knygų kolekcijos – link. Būta net kalbų, kad savo rinkinio pagrindu jis planavo kurti mokslo centrą (KS, 289).

Kaip studijų universitete pakaitalą Czartoryskis rinkosi aristokratams būdingą lavinimosi būdą – *grand tours*. Išmaišė visą Europą, aplankė Šiaurės Afriką, Pietvakarių Aziją, planavo ilgą maršrutą į Rytų Aziją. Pasinaudodamas kelionėse

9 Mirus kunigaikščiui Władysławui Czartoryskiiui, Tarnowski sakė viešą gedulingą kalbą.

10 Witoldo Kazimierzo Czartoryskio juridinė pilnametystė pripažinta sulaukus dvidešimt ketverių, tada įsigaliojo Goluchuvo ordinato teisės.

pažintomis realijomis ėmė kurti nuotykinę literatūrą. Kelionių metu jis susipažino su įvairiomis kultūromis, mokėsi naujų kalbų ir sistemingai pirko knygas, siuntė jas į *Hôtel Lambert* (KS, 185). 1905 m. spalį Czartoryskis apsisprendė įgyti *Côte de Grâce* pilį, esančią Normandijoje netoli Honflero, kaip saugojimo vietą savo tuo metu vis didėjančiam knygų rinkiniui. Su broliu Adamu Ludwiku jis sutarė, kad palankiomis sąlygomis (1905–1913 m. išsimokant dalimis) jam

parduos *Hôtel Lambert*. Numatė, sistemingai gaudamas įplaukas, rekonstruoti *Côte de Grâce* ansamblių numatyta paskirčiai. Išsyk po kunigaikščio mirties fiksuota, kad bibliotekos rinkinį sudaro 25 080 tomų (KS, 216) – inventorinis sąrašas aprėpė 16 800 pavadinimų knygų (Frączyk 1972, 146), kurioms ženklinti savininko valia buvo sukurti keli antspaudai ir ekslibrisai, pastarieji – su Lietuvos Vyčio atvaizdu ir užrašu prancūzų kalba „Kunigaikščio W. K. Czartoryskio biblioteka“ (il. 5).

Il. 5. Vienas iš W. K. Czartoryskio bibliotekos ekslibrisų (Miler 1999)

Sykiu Czartoryskis neapleido Goluchuvo. Nors po 1904 m. čia nebesilankė, vis dėlto tęsė antikinių eksponatų rinkimą. Suvokdamas Goluchuvo atokumą dėl prasto susiekimo ir prisimindamas tetos valią, kad jos meno kolekcija būtų prieinama visuomenei, Czartoryskis, tarpininkaujant teisininkams, XX a. 1-o dešimtmečio viduryje pradėjo derybas su grafu Władysławu Zamoyskiu dėl Działyńskių rūmų Poznanės Turgaus aikštėje įsigijimo. Net spaudoje buvo rašoma apie čia planuojamą Czartoryskių vardo muziejų, kurio kolekciją numatyta papildyti ir *Hôtel Lambert* artefaktais (KS, 376). Galbūt ši sumanymą kurstė ir kultūrinė konkurencija: 1902 m. Poznanėje atidaryta mokslinės ir visuomeninės paskirties Imperatoriaus Vilhelmo biblioteka (vok. *Kaiser-Wilhelm-Bibliothek*), tuo metu kurtas Imperatoriaus Frydricho muziejus (*Kaiser-Friedrich-Museum*; Żychliński 1907: 118). Derybos vyko nelengvai, tarpiniame etape svarstyta apie Goluchuvo ordinacijos muziejaus (su biblioteka) ir Kurniko bibliotekos¹¹

11 Kurniko biblioteką, įkurtą Tytuso Działyńskiego (1796–1861), toliau formuotą jo sūnaus ir A. L. bei W. K. Czartoryskių tetos vyro Jano Kanty'o Działyńskiego (1829–1880), paveldėjo įkūrėjo anūkas W. Zamoyskis. 1901 m. biblioteką ir jos būstinę jis dovanavo lenkų tautai. Taip iš privataus rinkinio paveldas teisiškai buvo perkeistas į atvirą fondą (*Fundacja Zakłady Kórnickie*).

junginį šiuose rūmuose (KS, 379). Deja, ilgai trukusios derybos 1909 m. rugpjūtį pasibaigė nesėkmingai, iš dalies – dėl brolio, įžvelgusio konkurenciją giminės Krokuvos muziejui, skepsio, bet galbūt labiausiai – dėl Vokietijos biurokratinių trukdžių Czartoryskiui perkelti ordinaciją į Poznanę (KS, 383).

Ne itin palankių sąlygų būta ir Prancūzijoje. Ratifikavus Prancūzijos ir Rusijos karinę konvenciją, stiprėjo tendencijos buvusios ATR politinės emigracijos veiklą slopinti, daryti ją ne tokią matomą (plačiau Łongiewska 1976: 131–137). Iškilus reikmei steigti tėvynainius emigracijoje konsoliduojančias naujas organizacijas, aštuonetas iniciatorių Paryžiuje sutarė suburti Lenkų literatūros ir meno draugiją (*Towarzystwo Polskie Literacko-Artystyczne*), kuri būtų nepartinė, neturėtų politinių tikslų (Zebranie 1910), bet savo veikla gaivintų lenkų kultūros gyvenimą. Šią iniciatyvą palaikęs kunigaikštis Witoldas Kazimierz Draugijos steigiamajame susirinkime 1910 m. sausio 17 d. priėmė jos pirmininko mandatą (il. 6).

Il. 6. Lenkų literatūros ir meno draugija Paryžiuje su ką tik išrinktu pirmininku W. K. Czartoryski, sėdinčiu prezidiumo viduryje (nuotrauka publikuota 1910 m. periodinėje spaudoje, žr. Zebranie 1910)

Per pirmuosius metus iniciatoriai į draugiją įtraukė per 100 narių – apie 20 jų buvo aristokratai ir stambūs žemvaldžiai, likusią dalį sudarė profesinė inteligentija: mokslininkai, gydytojai, teisininkai, inžinieriai, rašytojai, žurnalistai, dailininkai (Łongiewska 1976: 165, 167). Klubas į Žalgirio mūšio 500-ojo jubiliejaus minėjimą Krokuvoje siuntė savo delegatą, kad šis pasakytų viešą kalbą. Užsidarius seniau Paryžiuje veikusiai Literatų ir menininkų kuopai (*Koło Literacko-Artystyczne*), draugija perėmė Fryderyko Chopino fondą, kad, papildę tą sumą, paremtų jo vardo stipendija gabius jaunos lenkų kompozitorius ir

pianistus (Łongiewska 1976: 170). Taip pat naujoji draugija rėmė Lenkų tautinę mokyklą Paryžiuje, Lenkų skaityklą ir kt. 1911 m. klubo nariai išleido draugijos kalendorių su lenkų atminties vietomis Prancūzijos sostinėje ir iliustruotu vadovu po Paryžių, puoselėjo kitų leidybinių planų. Pradėtus darbus nutraukė W. K. Czartoryskio, dosniai rėmusio draugijos sumanymus, mirtis.

Kunigaikščio Witoldo Kazimierzo gyvybė užgeso 1911 m. naktį iš spalio 28 į 29 d. Versalyje viešbutyje *Trianon Palace*. Žinia apie kunigaikščio mirtį daugeliui buvo netikėta. Jis mirė taip ir nesukūręs šeimos, spėjama, nuo uremijos, kuri išsivystė dėl lėtinio inkstų nepakankamumo (KS, 176). Palaidotas giminės koplyčioje–mauzoliejuje Seniavoje. Testamento valia, kunigaikščio palikimo didžiumą paveldėjo brolis Adamas Ludwikas su savo šeima. A. L. Czartoryskis perėmė Literatūros ir meno draugijos pirmininko pareigas, tačiau jis jau nebuvo toks dosnus (KS, 341), ir klubo veiklos intensyvumas menko (juridiškai ji veikė iki 1916 m., bet jau 1914 m. vos gyvavo). Šiaip A. L. Czartoryskis garsėjo savo mecenatine veikla¹², Witoldo Kazimierzo bibliotekos rinkinį Lvivo universitetui perdavė kaip neterminuotą depozitą.

Kunigaikščio asmenybė, pomėgiai, kolekcijos, filantropija

Vaikystės ir paauglystės metais kunigaikštį W. K. Czartoryskį supė žmonės skirtingai liudijo apie jo charakterį. Witoldo dienotvarkę prižiūrėjęs tetos Dzialyńskos sekretorius Józefas Rusteyko apibūdino jį buvus jautrios ir švelnios prigimties, tačiau sykiu vadino „mimoza“, priekaištaudamas dėl savarankiškumo stokos, egoistinių poelgių, polinkio į hedonizmą. Paauglystėje jį lavinęs korepetitorius skundėsi tetai dėl ugdytinio nepaklusnumo, o kartais – tiesiog nepakenčiamo elgesio, tačiau kitas gubernieris teigė, kad kunigaikštį reikia auklėti su begaline kantrybe, nes jis nepakelia prievartos ir pedantizmo, o šiaip yra talentingas ir noriai mokosi. Buvo pedagogų, radusių raktą į ugdytinio širdį,

12 1906 m. Adamas Ludwikas Czartoryskis įsteigė Kunigaikščių Czartoryskių vardo meno stipendiją. Varšuvoje jis nupirko pastatą Istorijos mylėtojų draugijai, parėmė Poznanės mokslo bičiulių draugiją, Dailės bičiulių draugiją Poznanėje. 1919 m. padovanojo vertingą Vilniaus edukacijos kuratorijos dokumentų rinkinį Stepono Batoro universitetui (Kowalczykowa 1999: 220). Didžiumą dokumentų po 1902 m. įsigijo iš grafo Aleksanderio Tyszkiewicziaus ir, sujungęs su *Hôtel Lambert* rinkiniu, iki donacijos saugojo Kunigaikščių Czartoryskių bibliotekoje (Lipski 1926: X–XII).

tarkim, mentorius, būsimo sekretoriaus tėvas, filosofas, istorikas, redaktorius, Ignacy'jus Skrochowski, kurį kunigaikštis gerbė visą gyvenimą, – už išmintį, nukreipiant jį jauną „per gyvenimo slenksčius“, numatė mentoriui pensiją ir po savo mirties (KS, 182). Tiesa, šis ryšys užsimezgė pasibaigus paauglystės laikotarpiui.

Iš mokslo disciplinų Witoldui Kazimierzui prasčiau sekėsi matematika. Kad kunigaikštis turėjo humanitarinių polinkių, rodo ir vėliau jį dominusios įvairios kalbos (greta gimtųjų prancūzų ir lenkų kalbų kalbėjo vokiečių, anglų, italų, skaitė lotynų, graikų kalbomis, domėjosi sanskritu, arabų, persų kalbomis (KS, 428)). Motina dar vaikystėje pastebėjo stiprią sūnaus vaizduotę, tačiau kartais toji vaizduotė, pasak jį supusių žmonių, išaugdavo į „nervinius kliesius“ (KS, 122, 125), kurie, panašu, jaunuoliui ilgokai trukdė apsispręsti studijuoti universitete. Jau pradėjęs Krokuvoje lankyti paskaitas, atėjęs į auditoriją, jis susirasdavo sėdimą vietą arčiau durų ir apskritai į užsiėmimus su jaunuoju kunigaikščiu turėjo vaikščioti jo aplinkos asmenys. W. K. Czartoryskio gyvenimo tyrinėtoja Seroka daro prielaidą, kad Vyčio herbo giminės atžala kentėjo nuo klaustrofobijos (KS, 101, 124). Vis dėlto nepamirštinas ir anuometinis grėsmių elitui kontekstas: stiprėjant anarchizmui, nihilizmui, mirtinus išpuolius prieš monarchus ar jų įpėdinius keitė simbolinio pobūdžio pasikėsinimai į aristokratus apskritai – kaip nekenčiamą pasaulio tvarką įkūnijančius asmenis. Tad iš dalies suprantamas kunigaikščio Witoldo Kazimierzo nerimas, jam patekus į *Collegium Novum* auditorijas, talpinančias gausybę studentų (Grzymała-Siedlecki 1974: 71–72). Visgi tėvas labai skatino savarankiškas sūnaus studijas, kurių metu neretai užmezgamos naudingos pažintys. Krokuvoje jaunas kunigaikštis ėmė lankyti teatro, operos pastatymus. Apskritai jis „tapo estetu su dideliu žinių troškimu, noru kuo labiau pažinti pasaulį ir jo kultūrinį turtingumą“ (SK, 184).

Viena svarbiausių kunigaikščio Witoldo Kazimierzo asmenybės charakteristikų – bibliofilas, į šią veiklą įsitraukęs su didele pasija. Literatūros ir literatūros istorijos, teorijos bei kritikos skyrių sudarė 3000 tomų. Grožinės literatūros didžiuma – Europos klasika, tačiau buvo ir naujai išleistos beletristikos, žinomų rašytojų biografijų. Gausiausia buvo knygų prancūzų kalba. Greta Antikos – grožinė literatūra anglų, italų, ispanų, vokiečių kalbomis. Buvo galima rasti ir leidinių arabų, persų, indų, etiopų, kinų, mongolų kalbomis, semitų kalbų grupės spaudos. Knygos lenkų kalba liudijo politinių tekstų ir literatūros kanono išmanymą, o sykiu domėjimąsi naujovėmis. Greta ankstyvųjų moder-

nistų Jano Kasprowicziaus, Stanisława Wyspiańskio, Jerzy Żuławskio, Tadeuszo Micińskio, Leopoldo Staffo kūrinų, žinoma, minėtini ir Vilniaus romantizmo mokyklos poetai Słowackis, Adamas Mickiewiczus, pastarojo epinė poema *Pan Tadeusz* (Ponas Tadas, 1878 m. laida), Paryžiaus paskaitų publikacija „Literatura słowiańska“ (Slavų literatūra, 1856) (KS, 241–242).

Leidinių lietuvių kalba arba plačiau suprantamos lituanistikos priskaičiuota apie 130. Jų išleidimo chronologinės ribos – 1844–1911 m. Intensyviausiai lietuviškos knygos užsakinėtos 1909 m. pavasarį (KS, 243). Įsigyta Vilniuje dirbusio publicisto, redaktoriaus Napoleono Roubos *Przewodnik po Litwie i Białejrusi* (Vadovas po Lietuvą ir Baltarusią, 1906). Daug kunigaikščio surinktų publikacijų yra susijusios su lietuvių kalbos indoeuropeistiniais tyrimais – apskritai rinkinyje netrūko lyginamosios gramatikos, senųjų kalbų leidinių. Veikiausiai dar Jogailaičių universitete profesorius Mańkowski bus atkreipęs studento dėmesį į lietuvių kalbos archajines formas. W. K. Czartoryskis buvo įsigijęs Jurgio Pessio parengtą lenkų-lietuvių pokalbių knygelę (Pessis 1906). Apskritai jo knygų kolekcijoje buvo gausu kalbos vadovėlių, gramatikų (tarp jų – ir Mikalojaus Akelaičio (Mikołaj Akieliewicz) lenkų kalba 1890 m. paskelbta lietuvių kalbos gramatika), įvairiausių žodynų, jais remdamasis, kunigaikštis užsiėmė danų, islandų, švedų ir olandų kalbų lyginamąja kalbotyra (KS, 246, 428).

Itin įvairi socialinių mokslų ir teisės leidinių tematika – nuo sociologijos, kolonializmo, vergovės istorijos, politikos, diplomatijos, tarptautinės teisės, militarizmo iki švietimo, etnologijos, folkloro – liudija platų kunigaikščio interesų lauką (KS, 283, 284). Svarbią Czartoryskio kolekcijos dalį sudarė su masonybe, taip pat su kosmografija, astrologija, alchemija, okultizmu susijusi literatūra. Vis dėlto pats kunigaikštis nepriklausė jokiai masonų organizacijai, buvo praktikuojantis katalikas, laikęs slaptus mokymus kenksmingais Katalikų Bažnyčiai, tad į šį rinkinį įėjo ir antimasoniškieji veikalai (KS, 267). Filosofijos, etikos bei psichologijos skyriuje buvo galima rasti knygų prancūzų kalba apie budizmą, kantizmą, hegelizmą, Blaise'o Pascalio, Georgo Hegelio, Ernesto Renano, Friedricho Nietzsche'ės filosofines idėjas (KS, 284–285).

W. K. Czartoryskio knygų rinkinio tyrėja teigia, kad čia saugomi leidiniai, apimantys platų temų diapazoną, atspindi paties kunigaikščio interesus; kad šiuo projektu nebuvo siekiama lygiuotis į tuo metu žinomų bibliotekų kolekcijų sudėtį, ir tuo ši biblioteka netipiška. Kunigaikščio Witoldo Kazimierzo rinkinys išsiskiria dideliu religijotyros skyriumi, kuriame yra kitoms kultūroms skirtų

leidinių, tarp jų – ir Azijos kultūroms. Seroka darė išvadą: „Bibliotekos savininkas neabejotinai buvo pasauliui atviras humanistas“ (KS, 286–288).

Vyčio herbo kunigaikštis ir pats mėgino savo literatūrinį talentą. Jau šešiametis pradėjo rašyti eilėraščius, daineles, sveikindamas savo artimuosius ir giminaičius sukakčių progomis. Būdamas septyniolikmetis, mėgino imtis poemos hegzametru. Kunigaikštis savo literatūrinius bandymus rašė lenkų ir prancūzų kalbomis, pastarąja – daugiausiai. Dėmesį patraukia nebaigtų rankraščių pavidaulu likęs jo romanas „Louis XVI“, humoristinis kūrinėlis „Histoire de Mr. Crocodil [sic!]“. Būdamas dvidešimt septynerių, Czartoryskis parašė „jūrinį romaną“ *Honneur et Perfidie* (Garbė ir išdavystė, 230 p.), kuris 1903 m. buvo išleistas Paryžiuje. Išliko vienintelis leidinio egzempliorius, saugomas Lenkų bibliotekos Paryžiuje archyve. Tai painaus siužeto nuotykinis kūrinys, liudijantis autoriaus išmonę, geografines žinias, religinių karų, karinės laivybos vidaus politikos, specifinio žodyno, laivų statybos bei technikos išmanymą, įvairiausių vietovių aprašymus (KS, 418–425). Neatsitiktinai Czartoryskis nuo jaunų dienų kolekcionavo žemėlapius, o jo bibliotekos marinistinės tematikos skyriuje buvo sukaupta 707 leidiniai, liudijantys kunigaikščio domėjimąsi jūrų, uostų inžinerija, jūrų mūšiais, navigacijai reikalingomis astronomijos ir meteorologijos žiniomis ir kt. (KS, 271–272). Išliko ir kito stambesnio Czartoryskio kūrinio – *Jusqu'au martyre. Roman de terre et de mer* (Iki kankinio mirties. Romanas apie sausumą ir jūrą) – pirmos dalies rankraštis. Abiejuose stambiosios prozos bandymuose masonrybė interpretuojama kaip krikščionybei grėsminga ideologija. Iš tekstų jaučiama kosmopolitinė laikysena, pagarbus požiūris į kitas kultūras. Witoldas Kazimierzus šiek tiek išbandė savo plunksną ir publicistikoje. Stambiosios prozos kūrinius autorius pasirašinėjo slapyvardžiu Sindbadas – tai buvo aiški nuoroda į *Tūkstančio ir vienos nakties* pasakotoją, jūrininką iš Bagdado. Czartoryskis ir pats buvo didelis kelionių jūra entuziastas: nuo 1904 m. jis rengėsi statyti laivą „Duc“, o nepavykus 1911 m. planavo įsigyti jachtą (KS, 141, 130).

Nepaisydamas nestiprios sveikatos, kunigaikštis apkeliavo daug pasaulio: nuo 1897 m. jo pradėti ilgai trunkantys *grand tours* apėmė visą Europą, Osmanų imperiją, Šiaurės Afriką ir Rytų Viduržemio jūros regioną, dažnai apsilankant Nyderlanduose, Italijoje, Ispanijoje, Prancūzijos Alžyre ir Tunise. Pakartotiniai maršrutai vedė per Osmanų imperijos teritorijas Balkanuose, Anatolijoje, Levante ir Egipte. Po sykių jis aplankė Jungtinę Karalystę, Skandinaviją ir Persiją. Visur, kur keliavo, kunigaikštis rodė antropologo smalsumą. Nuo 1899 m. Witoldas Kazi-

mierzias ėmė planuoti kelionę į Rytų Aziją, norėdamas aplankyti Japoniją, Kiniją, Tibetą, britų valdomus Ceiloną, Indiją, Prancūzijos protektoratą Kambodžą ir kt. Netgi buvo išsirūpinęs iš Rusijos leidimą vykti per europinę šalies dalį ir Sibirą arba pasukti pro Vidurio Aziją. Dėl laiškų stokos nėra aišku, kiek šios programos jis įgyvendino (tikrai neaplenkė Kaukazo), keli dokumentai leidžia manyti, kad Japonijoje ir Indijoje jis apsilankė (KS, 410–411). Galbūt tai turėdamas galvoje kunigaikštis Adamas Ludwikas vadino savo brolių „ambicingu svajotoju“ (KS, 57).

Tarp Czartoryskio gyvenimo svarbių veiklų – filantropija, aiškiau pastebima nuo 1908 m. Jis ne tik rūpinosi savo aplinkos tarnautojų pensijomis, jų šeimomis, bet rėmė globos, slaugos, švietimo, literatūros, mokslo institucijas, istorijos tyrimus, paminklų konservavimo iniciatyvas. Kunigaikštis prisidėjo finansais prie Chopino paminklo Varšuvoje ir Mickiewicziaus – Paryžiuje statybos iniciatyvų (1910 m. buvo kviečiamas tapti pastarojo paminklo Statybos komiteto garbės prezidentu). Jo labdara pasiekdavo Sporto draugijos „Sakalas“ (lenk. „Sokoł“) Prancūzijos filialus, jo atsiųstomis knygomis buvo apdovanojami mokiniai (KS, 346–347). Czartoryskis buvo sukūręs sąskaitą banke paremti daugiatomio *Lenkų kalbos žodyno* tolesnę leidybą (redaktorius Waclawas Rolicz-Liederis sąskaita kažkodėl nepasinaudojo, KS, 353). Kunigaikštis teikė paramą išėivijoje kasyklose ir pramonėje dirbantiems lenkų darbininkams, išlaikė jiems siunčiamus misionierius katalikų dvasininkus, mokytojus. Lėšos buvo dalijamos ne tik Prancūzijoje ir jos protektoratuose, bet keliavo į Serbiją, Daniją, Belgiją, Nyderlandus, netgi už Atlanto – į Šiaurės ir Pietų Ameriką. Czartoryskis rėmė misionierių katalikų darbą Bulgarijoje, Afrikoje, Japonijoje (KS, 321, 324), taip pat vienuolynus, ligonines, stichines nelaimės patyrusias lenkų parapijas. Siuntė paramą ir į Klevanę Voluinėje, Czartoryskių protėvių pagrindinės rezidencijos vietovę, yrančiai parapinei Apreiškimo Švč. Mergelei Marijai bažnyčiai restauruoti (KS, 327). Vienkartine stambia labdara (5000 sidabro rublių) 1900 m. jis sustiprino Varšuvos labdarybės draugijos veiklą (KS, 348). Kunigaikštis Witoldas Kazimierzias suteikdavo materialinę pagalbą ir atskiriems asmenims, tarp kurių buvo rašytojas Henrykas Sienkiewiczias, kiti literatai, vieno menininko našlė: „nė vienas, kuris į jį kreipėsi, nelikdavo be pagalbos“ (KS, 306). Tarp individualiai remiamų asmenų matome ir Čiurlionį. 1911 m. tokio pobūdžio labdarai buvo skirta per 3000 frankų¹³; 1909–1911 m. filantropinei veiklai buvo

13 Tokios sumos būtų pakakę dvejus–trejus metus Paryžiuje nuomojantis kuklų butą.

numatyta 20 000 frankų, bet ši suma, regis, buvo viršyta (KS, 351, 354). Gerardystę galimai skatino kunigaikščio giliai įsisąmonintas krikščioniškos mielaširdystės etosas; padėti savo tėvynainiams motyvavo ir konkrečiais darbais šeimoje ugdytas patriotizmas.

Witoldas Kazimierz Czarторыskis ir Mikalojus Konstantinas Čiurlionis

Čiurlionis gimė bemaž puse metų anksčiau už W. K. Czarторыškį. Šio gyvybė užgeso septyniais mėnesiais vėliau nei Čiurlionio. Abu mirė nugyvenę apytikriai 35 su puse metų. Tad labai artimos gyvenimo datos (jie ne tik amžininkai, bet bendraamžiai) ir kultūrinio regiono istoriškai susiklostęs bendrumas teikia pagrindo komparatyvistinei peržvalgai.

Nuo mažų dienų iš abiejų bendraamžių poelgių ryškėjo jautrios asmenybės bruožai. Valstietiškos kilmės (taip parašyta gimimo metrikuose) Čiurlionis, eidamas keturioliktus metus, pateko į kunigaikščio Mykolo (Michało) Ogińskio rūmų aplinką, šiek tiek panašią į tą, kurioje augo Witoldas. Nors jo ugdymo neslėgė aristokrato sūnui keliami reikalavimai, kamuojamas nostalgijos, buvo apsirgęs melancholija ar depresine būseną, iš kurios pagydė laikinas grąžinimas į namų aplinką. Tai liudija paauglio jautrumą. Iš kunigaikščio Witoldo charakteristikų galima spręsti apie jo polinkį introvertiškai veiklai. Galimai dėl nestiprios fizinės sveikatos (net nuotraukoje užfiksuotas kaip lovos režimo „rekonvalescentas“¹⁴ – ši tema ryškės viename iš Čiurlionio literatūrinių bandymų) nuo ankstyvų dienų vystėsi jautri, melancholiška, psichologinio spaudimo atvejais netgi opi, nervinga, į maištą ir vienatvę linkusi asmenybė. Prigimtinį polinkį, ko gero, stiprino gyvenimo aplinkybės: motinos liga, ankstyvos artimų žmonių mirtys. Nelabai paisoma pareiga periodiškai pamaloninti vizitais didžiulį aristokratiškų giminių tinklą, noras užsidarius skaityti knygas, studijuoti, kas pačiam įdomu, vedė link to, kad ir suaugęs W. K. Czarторыskis vangiai palaikė ryšius su Didžiosios Lenkijos aristokratija, todėl liko menkai jai žinomas, nereflektuojamas (KS, 138), o tai paveikė kunigaikščio receptijos stoką kultūrinėje atmintyje. Paradoksas: Čiurlionio, susijusio su modernios lietuvių tautinės kul-

14 Rekonvalescentas (lot.) – „sveikstantysis“. Šis žodis vartojamas ir šiuolaikinėje lenkų kalboje.

tūros užuomazgomis, paveldo likimas susiklostė sėkmingai, nors adekvatesnė visos jo kūrybos recepcija ėmė formuotis vėliau.

Prisimenant paauglio Witoldo Kazimierzo nepaklusnumą, jo kitonišką santykį su liberalesniais pedagogais, galėtume klausti, ar tikrai klostėsi sąlygos bręsti modernistinės paradigmos maištininkui? Pagal vakarietiškąją XIX–XX a. sandūros miestų kultūrologijos aksiomą, liovusis dominuoti XIX a. vidurinės klasės racionaliai moralinei, mokslinei ir edukacinei vertybių sistemai ir pribrendus kitiems sociokultūriniais pokyčiams, „kaip atsakas į šią krizę ir kartu kaip sava kompensacija gimsta ankstyvos modernaus meno formos, kurias sukuria itin intelektualiai ir psichologiškai subtili vidurinės klasės vaikų karta“ (Kvietkauskas 2007: 52). Kalbama apie vidurinės klasės augintinių maištą prieš tėvų generacijos vertybes ir tvarką. W. K. Czartoryskis buvo aristokratas, ir, nors turėjo psichologinių kūrėjo duomenų (individualistas, lakios vaizduotės neurotiška asmenybė¹⁵), o ir bohema Krokuvoje jau telkėsi (jaunuolio studijoms įpusėjus, čia persikėlė rašytojas modernistas Stanisławas Przybyszewskis, inicijavęs bohemiską gyvenimą *par excellence* (Hutnikiewicz 2002, 56)), visiška bohemistų antihierarchija buvo per sunki jo vertybiniam stuburui, kuris formavosi namų aplinkoje, labiau primenančioje „vienuolišką nei pasaulietinę“ (KS, 58). Žai-bo greičiu sklindančias naujienas jis galėjo gaudyti kitu būdu nei panirdamas į miesto kavinių naktinį gyvenimą, o alkoholis jam buvo veikiau vaistas vienatvėje nei socialumo euforiją žadinantis eteris (il. 7). Čiurlionis gyveno Varšuvoje, kur vieši naktiniai pasisėdėjimai buvo draudžiami ir visokios maišto pavidalo formos stebimos¹⁶. Vis dėlto jis patyrė bohemos gyvenimo specifiką ir kai ką perėmė iš toje aplinkoje sklidusių idėjų. Užtenka pažvelgti į išlikusią 1904 m. nuotrauką, kurioje Mikalojus Konstantinas su Varšuvos dailės mokyklos kolegomis mansardoje sutinka šv. Kūčias (il. 8): interjeras su pianinu, vaišių stalas būdingi bohemos vakarėliui, o užfiksuotos situacijos bendrasis kontekstas susijęs su politine konspiracija, tam tikra maišto forma. Tad neformalią edukaciją siedami su *mansardos* (nepasiturinčių būsto), o akademinę – su *katedros* metaforomis

15 Neurozės sąvoka buvo dažna ir moderniojo meno psichologijos interpretatorių, ir degeneracijos teorijos kūrėjų diskursuose. W. K. Czartoryskio „nerviniai priepuoliai“ konsultuojančių medikų buvo siejami su skaitoma literatūra, jų sumenkėjimas – su kelionėmis (KS, 123–124).

16 Už įžvalgas apie Varšuvą dėkoju Radosławui Okulicz-Kozarynui. Profesorius jomis pasidalijo viešame mudviejų pokalbyje Lietuvos muzikos ir teatro akademijoje Vilniuje 2025 m. spalio 19 d., pristatant Čiurlionio *Korespondencijos* (Čiurlionis 2019, 2024) abu tomus.

Il. 7. Iš kairės į dešinę: grafas Konstanty'as Zamoyskis (1846–1923), kunigaikščiai Witoldas Kazimierz ir Adamas Ludwikas Czartoryskiai sėdi *Hôtel Lambert* sode. [XX a. I deš.] Paryžius. Zamoyskių muziejus Kozłuvkoje, Zamoyskių kolekcija, id. nr. MPK/F/10

(Czabanowska-Wróbel 2021: 142), galėtume supaprastintai tarti, kad vienas priklausė *mansardos*, o kitas – *katedros* paradigmoms. Vis dėlto kunigaikštis Witoldas Kazimierz rinkosi save realizuoti ne šioje terpėje.

Kaip alternatyvią gyvenimo galimybę jis suvokė keliones, juo labiau kad finansai šio pomėgio nevaržė. Greitai besikeičianti aplinka atitinkamai formavo intelektualinį akiratį, išryškino nuotykių svarbą. Apie tolimas keliones svajavo ir Čiurlionis. Laiškuose broliui jis dalijosi troškimu klajoti Juodosios jūros pakrantėmis, pasiekti Egiptą, Ceiloną ir Rytų Indiją, Afriką, Australiją, Centrinę Ameriką (Meksiką), abu Amerikos žemynus su Amazonės ir Misisipės baseiniais (Čiurlionis 2019: 393, 395, 449). Tie kraštai, niekada neaplankyti, egzotiškomis peizažo, augalijos, gyvūnijos ir architektūros formomis skleidėsi jo vaizduotėje: tai atsispindėjo paveikluose, jų eskizuose, ekstatiškuose laiškų pasažuose sužadėtinei Sofijai. Didysis, jo paties žodžiais, *Rundreise* truko tik kiek daugiau nei savaitę 1906 m. vasaros pabaigoje, kai greitosiomis aplankė Prahos, Dresdeno, Miuncheno, Niurnbergo

Il. 8. Varšuvos dailės mokyklos kolegų pobūvis 1904 m. šv. Kūčių vakarą. Iš kairės į dešinę: L. Krukas, A. Kantoras, K. Krzyżanowski, ? Dworzakas, J. Brzeziński, E. Morawski, M. K. Čiurlionis, T. Pruszkowski, H. Hayden-Wurcelis, W. Jurgielewiczius, B. Sz. Kratko. Dirbtuvė buvo mansardoje, name, stovėjusiame priešais Zgoda, Szpitalna ir Chmielna (Santarvės, Ligoninės ir Apynių) gatvių sankryžą. Lenkijos nacionalinė biblioteka

ir Vienos meno paveldą, muziejines kolekcijas, šventoves, parodas. Iš didmiesčių ilgiausiai gyveno Varšuvoje, metus Leipcige ir visai trumpai – Sankt Peterburge. Aplankė Krymą, Beskidų, Tatrų kalnus, Kaukazą. Iš Čiurlionio aplankyto vietovių Witoldas Kazimierzus matė Kaukazą. Kitaip jo maršrutai driekėsi ir per Europos žemyną, tačiau dalį Mikalojaus Konstantino išsvajotų tolimųjų kraštų jis aplankė. Abu bendraamžiai rinko mineralų ir kitokias kolekcijas, tiesa, skirtingos apimties. Suvokiant pažintinių kelionių galimybių skirtumus, juo labiau stebina Čiurlionio imlumas, taip pat peršasi mintis, kad savo vaizduotei sužadinti jis turėjo skaityti anuo metu populiarią kelionių literatūrą. Didžiai susidomėjęs astronomijos, kosmografijos knygomis (Čiurlionis 1935: 750), mūsų menininkas būtų radęs sau įdomių publikacijų kunigaikščio masonikos, marinistikos skyriuose. Tiesa, Czartoryskio gilinimasis į navigacijos prietaisų veikimą gal buvo labiau skatinamas utilitarinių siekių, o Čiurlionis maitino savo romantinę vaizduotę.

Il. 9. Witoldo Kazimierzo Czartoryskio nuotrauka (1897), daryta Józefo Sebaldo ateljė Krokuvoje, kur fotografavosi ir S. Čiurlionienė-Kymanaitė. NMK ČB RRA. Wikimedia commons

Julianą Ursyną Niemcewiczų, kurio raštai buvo būtinoji W. K. Czartoryskio bibliotekos dalis. Visgi labiausiai mūsų muzikui ir dailininkui knietėjo apčiuopti naujumo perspektyvą – jo aplinka ir individualus talentas buvo imlesni ankstyvojo modernizmo impulsams. Istorinio elito augintinis stebėjo techninį progresą ir jautėsi atsakingas už pasaulio tvarką.

Visgi Czartoryskio negalima pavadinti konservatyviu griežtąja šio žodžio prasme: jo bibliotekos lentynose buvo Nietzsche'ė, Gustave'o Le Bon socialinė psichologija, kurias skaitė ir Čiurlionis (Čiurlionis 1935: 751), Jaunosios Lenkijos autorių. (Čia buvo galima rasti ir daugiau knygų, kurias Čiurlionis kaupė kuklijoje savo namų bibliotekėlėje, tiesa, menininkas skaitė ir skolintą literatūrą.) Kelionių metu kunigaikštis buvo smalsus muziejų lankytojas, ypač aktyviai lankė Nyderlandų muziejus, žavėjosi Peteriu Pauliu Rubensu, Antoonu van Dycku, Rembrandtu van Rijnu, patikusiais ir Čiurlioniui (Čiurlionis 2019: 523). Dėmesys Baroko paveldui neprieštaravo ateities perspektyvų žvalgymui:

Varšuvos dailės mokyklos studento ir kunigaikščio išorė skyrėsi, nors abu puoselėjo ūsus – Mikalojus Konstantinas išėigai apsigobdavo peleriną, neskubėjo kirptis garbanų (abu – „uniforminiai“ bohemos atributai), Witoldas Kazimierzas kartais privalėjo vilkėti kontušą su kailio kepure (il. 9), nors, regis, suvokė šio kostiumo „nešiuolaikiškumą“. Skyrėsi ne tik jūdviųjų povyzos, bet ir būdas išreikšti save. Čiurlionis jautėsi kaip savo stichijoje nediskursyviose meno formose, Czartoryskiu patiko istorijos naratyvai, pasakoti nuotykius, nors jo romanai literatūrine verte neišsiskyrė. Didžiulės muziejinės kolekcijos, kurių savininkas jis buvo, atspindėjo istorizmo, saugojimo imperatyvą. Tam tikrus istorinio kanono elementus Mikalojus Konstantinas perėmė augdamas ar viešėdamas aristokratų rūmų aplinkoje: tarkim, plenero Arkadijoje prie Lovičiaus karnavaliniame vakare jis įkūnijo klasicizmo ir romantizmo sandūros dramaturgą politiką

Briuselyje kunigaikštis aplankė 1898 m. Pasaulinę parodą (KS, 397), tikėtina, ir 1900 m. Paryžiaus pasaulinę parodą, kuriose pristatyti naujausi technikos išradimai ir kultūros tendencijos. Jis sulaukdavo kvietimų į modernistų parodas Prancūzijos sostinėje: yra išlikęs 1898 m. kvietimas į Claude'o Monet parodos atidarymą George'o Petit galerijoje (KS, 157). 1905 m. Jaunosios Lenkijos garsenybei Józefui Mehofferiui kunigaikštis užsakė vitražo „Ego Sum Ressurrectio Et Vita“ projektą ką tik įrengtam mauzoliejiui Goluchuve (KS, 367). 1908 m. svarstant Czartoryskių muziejaus perspektyvą Poznanėje, su sekretoriumi aptarinėjo galimybę į kuratorius pasikviesti garsųjį kolekcionierių Feliksą Jasięnski (Mangghą). Buvo projektuojama, kad Dzialyńskių rūmų salėse jis eksponuos savo modernios lenkų dailės kolekciją, kurią sudarė apie 600 vienetų, ir itin turtingą Japonijos meno rinkinį, tokiu būdu tėvynainiams pasiūlydamas beprecedentę universalią ekspoziciją (KS, 381–382). Rytų Azijos menu Witoldas žavėjosi nuo mažumės: būdamas dvylikos metų, nusprendė įkurti kinų ir japonų daiktų muziejų (KS, 77), pats liejo akvareles. XIX a. pabaigoje Paryžiuje buvo galima apžiūrėti Azijos meno ekspozicijas Luvre ir apsilankyti Émile Étienne'o Guimet kolekcijos pagrindu atidarytame jo vardo muziejuje, jau nekalbant apie japonų artefaktų ir japonizmų gausą privačiose galerijose. Nuo 1906 m. didelei daliai Čiurlinio tapybos, taip pat ir „sonatiniams“ ciklams, didelę įtaką turėjo japonų spalvotų medžio atspaudų ir kitų žanrų dailės pavyzdžiai, ypač kalbant apie kompoziciją, koloritą ir piešinių bei tapinių atlikimo technikas. Šių darbų pavyzdžių jis matė to paties Jasięnskio surengtose *ukiyo-e* rinkinių parodose Varšuvoje, kelionėje į Vidurio Europą, modernistinėje spaudoje; ieškojo kiniško, japoniško šilko popieriaus savo grafikos atspaudams.

Abu skatino savo bendruomenės muzikinį gyvenimą. Čiurlionis daug darė pats – komponavo, koncertavo, repetavo su choru, inicijavo Lietuvių dailės draugijoje muzikos sekciją, inicijavo konkursą, kad premijomis būtų skatinami originalių kompozicijų kūrėjai. Lenkų literatūros ir meno draugijoje, kuriai pirmininkavo Czartoryskis, svarstyti stipendijų muzikams ir kiti projektai. Abu dalyvavo leidybiniuose sumanymuose, rašė publicistiką, bandė jėgas beletristikoje.

XIX a. archeologiniai atradimai lėmė visuotinę susidomėjimą archajinėmis kalbomis. Ir Čiurlionis su savo broliu, ir Czartoryskis su savo pusbroliu kūrė slaptąsias abėcėles ir jomis susirašinėjo (artimieji manė, kad jaunuoliai bendrauja neeuropinėmis kalbomis, KS, 69). Indoeuropeistiniai atradimai pakėlė lietuvių kalbos prestižą. Būdami skirtingų luomų ir priklausydami gerokai

besiskiriančioms kultūros tradicijoms, Mikalojus Konstantinas ir Witoldas Kazimierzas, regis, abu mokėsi lietuvių kalbos: vienas – iš Jono Jablonskio, kitas – iš Akelaičio gramatikos. Kiekvienas jų jautėsi savaitei susiję su Lietuvos kultūra, Čiurlionis – tiesiogiai, įsiliedamas į modernų lietuvių tautinį judėjimą.

Czartoryskis ir/ar Lubomirskis? Kam tarpininkaujant gauta parama?

Kyla keletas klausimų: kas tarpininkavo perduodant Czartoryskio sekretoriaus Skrochowskio kontaktus Čiurlionienei ir ar sergantį Čiurlionį rėmė kitas kunigaikštis nei Czartoryskis? Tėra vienintelis šaltinis – Stasio Čiurlionio 1935 ir 1938 m. paskelbti atsiminimai, kuriuose minimas kitas asmuo. Pasak menininko brolio, jo išlaikymo ligoninėje išlaidas vėliau dengė kunigaikštis Lubomirskis, kas mėnesį siųsdamas po 100 sidabro rublių (Čiurlionis 1935: 754; Čiurlionis 1938: 20). Iš šio šaltinio per laiškų tekstologinius komentarus informacija įsitvirtino ir buvo papildyta hipotetinio pobūdžio patikslinimu, kad gydymą finansavo Konstany'as (1868–1934) arba Władysławas Lubomirskis (1866–1934) (Čiurlionis 1973: 158; Čiurlionis 2011: 396; Čiurlionis 2024: 379). Kol kas nerasta kitų dokumentų, galinčių šį teiginį patvirtinti.

Hipotezę, kad rėmėjas galėjo būti kunigaikštis Konstany'as Eugeniuszas Andrzejus Lubomirskis, sunku patikrinti: tai gana uždara privatų gyvenimą gyvenęs asmuo, trūksta žinių apie jo kultūrinę veiklą ir mecenatystę. Didesnė tikimybė, kad paramą suteikti galėjo Władysławas Lubomirskis, aukščiau paminėto kunigaikščio brolis, kuris rėmė menininkus ir buvo suinteresuotas muzikinio gyvenimo dalyvis. Keturiasdešimties pradėjęs studijuoti muziką pas kompozitorių Grzegorzą Fitelbergą, paskelbęs muzikinių kūrinių, jis tapo vienu pagrindinių Varšuvos Filharmonijos statybos fundatorių (Dembska-Trębacz 1999, 230). 1905 m. Fitelbergas su kolegomis Karoliu Szymanowskiu, Ludomiru Różyckiu, Apolinary'jumi Szeluto įsteigė Jaunųjų lenkų kompozitorių leidybos bendrovę (*Spółka Nakładowa Młodych Kompozytorów Polskich*), kurios veiklą finansavo W. Lubomirskis. Vėliau šis sambūris bus pavadintas muzikų *Młoda Polska* („Jaunąja Lenkija“). Stebina tai, kad nei Čiurlioniui, nei jo bičiuliui Morawskiu grupė nepasiūlė minėtoje leidykloje publikuoti savo kūrinių, nors juos jungė

ne tik formalios aplinkybės¹⁷, bet ir gana artimos estetinės pažiūros. Negana to, jei tik Piotro Markiewicziaus sūnaus atsiminimai neklaidina (mat kai kurie ten pateikti faktai – netikslūs), Čiurlionis, Morawskis ir Różyckis yra leidę kartu laisvalaikį (Markevičius 1961: 148). Tad Różyckis būtų galėjęs kreiptis į Lubomirskį, tačiau Čiurlioniui susirgus Różyckis darbavosi Lvive. Be to, siekdami pasilaikyti mecenato skiriamas lėšas savo profesinei savirealizacijai, Różyckis ir bičiuliai, regis, nebuvo suinteresuoti plėsti remiamų kolegų ratą¹⁸.

Grįžtant prie klausimo, kas galėjo tarpininkauti Čiurlionienei susisiekiant su kunigaikščio administracija, išsiskiria kelios sociokultūrinės aplinkos: pirmiausia Čiurlionio brolis Stasys paminėjo jo bičiulį Morawskį (Čiurlionis 1935: 754), kuris susijęs ir su muzikine aplinka. Vėliau išleistuose laiškų komentaruose paaiškinimai varijuoja: nuo teiginio, kad šio kunigaikščio paramą išrūpino Stabrowskis kartu su Morawskiu (Čiurlionienė 2011: 35; pridedamas ir studijų draugas Czarkowskis, Čiurlionis 1973: 158; Čiurlionis 2011: 396), iki žinios, kad į kunigaikštį Lubomirskį kreipėsi Stabrowskis (Čiurlionis 2024: 379). Kitaip tariant, daugėja nuorodų į dailininkų ratą.

Klausiant, kokių ryšių galėjo ieškoti Stabrowskis, tenka prisiminti, kad taptojas 1909 m. kovą atsistatydino iš Varšuvos dailės mokyklos direktoriaus pareigų itin nemaloniomis aplinkybėmis: šio žingsnio pareikalavo Globos komiteto, kuris kartu su Pedagogų taryba sudarė Mokyklos valdybą, pirmininkas Maurycy'jus Zamoyskis (*Warszawska Szkoła...* 1995: 22). Tad Stabrowskio santykis su Globos komitetu, kuriam priklausė keturi aristokratai¹⁹, buvo komplikotas. Elito atstovams paprasčiau buvo gauti potencialių rėmėjų kontaktus, tačiau tarp laiškų W. K. Czartoryskiui iš minėtų asmenų randame tik 1909 m. Zamoyskio kreipimąsi Chopino paminklo statybos komiteto vardu. Čiurlionienės išsitarimas 1910 m. vasario 27 (kovo 12 d.) laiške Bortkevičienei („svarbiausia – skatikai irgi perspektyvoje. – Labai daug širdingų draugų randasi – Stabrauskis be galo karštai priėmė viską į širdį“, Čiurlionienė 2011: 35) leidžia numanyti Stabrowskio dalyvavimą ieškant pagalbos, bet nesuteikia tvirto pagrindo teigti, kad

17 Fitelbergas, Szymanowski, Różyckis Varšuvos muzikos institute kompoziciją studijavo pas tą patį profesorių Zygmuntą Noskowskį, su pirmuoju abu bičiuliai netgi galėjo prasilenkti instituto koridoriuose.

18 Dėkoju už šias įžvalgas lenkų muzikologams profesoriams Pawełui Siechowiczui ir Marcinui Gmysui.

19 Iš didikų Globos komitetui priklausė grafiui Maurycy'jus Zamoyskis, rašytojas Józefas Weisenhoffas, Adamas Krasiński ir Józefas Potockis (*Sprawozdanie* ([1907]: 27).

jis suorganizavo kunigaikščio paramą. Galbūt tapytojas kreipėsi į Morawskį, bet šiam tiesiogiai laišką rašė ir Čiurlionienė (Čiurlionytė 1970: 310).

Atsiliepdamas į Čiurlionienės laišką, Morawskis galėjo perduoti pasiūlymą, į ką kreiptis, tačiau vis dėlto neaišku, ar jis pats tiesiogiai sužinojo kontaktus. Tuo metu, kai buvo ieškoma pagalbos Čiurlioniui, spaudoje buvo pasirodęs ne vienas pranešimas apie ką tik įsisteigusią Lenkų literatūros ir meno draugiją Paryžiuje (pvz., Zebranie 1910). Jos pirmininką W. K. Czartoryskį publikacijos darė labiau viešai matomą. 1911 m. susibūrė kita draugija – Lenkų dailininkų draugija Paryžiuje (*Société des Artistes Polonais in Paris*), kuri kunigaikščio vadovaujamus žmones pakvietė vienytis. Tarp jos steigėjų buvo ir Morawskis. Galiausiai draugijų „susilieji“ projektų sąlygos netenkinano nė vienos pusės (Łongiewska 1976: 175). Viena iš galimų priežasčių – profesionalų draugija būrė modernistinės pakraipos lenkų dailininkus (Bobrowska 2023: 300). Vis dėlto draugijų tarpusavio bendradarbiavimo neatsisakyta, tačiau ryšiai mezgėsi kiek vėliau, nei ieškota paramos Čiurlioniui.

Atkreiptinas dėmesys, kad tarp W. K. Czartoryskio vadovaujamos Lenkų literatūros ir meno draugijos Paryžiuje steigėjų buvo Antonis Wiwulskis (*Ustawa* 1910: 3), itin matomas jos valdybos kaip paminklo Žalgirio 500-osioms metinėms įprasminti kūrėjas. Su karjerą pastebimai darančiu skulptoriumi ir architektu susirašinėjimą buvo užmezgęs dar Pirmosios lietuvių dailės parodos iniciatorius Antanas Žmuidzinavičius. Būtent Čiurlioniui rengiant Antrąją lietuvių dailės parodą Wiwulskio projektas atsiųstas eksponuoti – toji pažintis galėjo skatinti skulptoriaus empatiją. Kita svarbi detalė – Čiurlionienė pirmiausia kreipėsi į kunigaikščio sekretorių Skrochowską veikiausiai tuometiniu jo adresu Briuselyje²⁰, kurį menininko brolis Stasys susiejo su Lubomirskio buvimo vieta (Čiurlionis 1938: 20), nors trūksta duomenų, kad 1910 m. pradžioje Władysławas Lubomirskis būtų apsistojęs Briuselyje. Tai papildomas argumentas hipotezei, kad ši pavardė tekstologiniuose komentaruose atsirado dėl Stasio Čiurlionio atminties klaidos. Gal painiava atsirado ir dėl to, kad Czartoryskiai giminiavosi su Lubomirskiais. Lietuvių inteligentija formavosi ne iš ATR elito, kurio genealoginių medžių šakos ne jų atstovams buvo pernelyg raizgios, kad asmenvardžiai nesipainiotų.

20 1899–1904 m. daugiau gyvenęs Paryžiuje, *Hôtel Lambert*, 1905 m. Skrochowskis įsikūrė Briuselyje ir didžiumą laiko dirbo iš ten (KS, 129–130), tad Kymantaitė-Čiurlionienė veikiausiai savo laišką siuntė į Briuselį. Skrochowskio 1910 m. laiškuose minimas Briuselio adresas.

Žinios apie Czartoryskio filantropiją galėjo pasiekti ir per kitas draugijas. Jau minėjome Lietuvių dailės draugijos ryšius. Vytautas Landsbergis užsimena, kad į pagalbos Čiurlioniui paieškas įsitraukė Varšuvos lietuvių savitarpio pagalbos draugijos nariai (Čiurlionis 1973: 158). Papildysime: iš pastarųjų viena ryškiausių figūrų buvo Jurgis Pesys, kartu su uošviu Varšuvoje valdęs leidyklą „Saturn“, leidusią daug lietuviškų knygų, tarp kurių – ir Czartoryskio turėta lenkiškų–lietuviškų pašnekesių knygelė (1906) bei Čiurlionio harmonizuotų lietuvių liaudies dainų rinkinys *Vieversėlis* (1909). Viena iš dosnių lietuvių katalikiškos bendruomenės Varšuvoje rėmėjų²¹ buvo iš Zavišų–Kęsgailių kilusi, Baltarusijoje ir Lenkijoje didelę žemėvaldą paveldėjusi ATR elito atstovė Magdalena Maria Krasieńska-Radziwiłłowa (1861–1945), Witoldo Kazimierzo brolio Adamo Ludwiko Czartoryskio žmonos Maria’os Ludwikos Krasieńskos motina, rėmusi modernų baltarusių tautinį judėjimą, ypač spaudą, švietimą. Galimai ji laišku kreipėsi į savo dukterį, o šioji, garsėjusi taupumu (KS, 50), galėjo pasiūlyti savo svainio sekretoriaus kontaktus. Išlikęs Magdalenos M. Krasieńskos-Radziwiłłows laiškas (~1911) kunigaikščiui Witoldui Kazimierzui (KS, 207) rodo, kad su savo žento broliu retkarčiais ji bendravo ir tiesiogiai. Lieka ir kitų aristokratų tarpininkavimo galimybė, nors ir mažai tikėtina²².

Šiame segmente išdėstytos versijos yra pagrįstos mikroistorikų principu bandyti formuluoti hipotezes, remiantis daliniais įrodymais (Apphun 2001: 107), nes, pasak Ginzburgo, ne visada įmanoma pasiekti labai tikslių įrodymų, net ir sėkmingiausiu atveju jie – ne šimtaprocentiniai (Ginzburg 1999: 18). O nepateikus hipotezių, nelieka tolimesnių tyrimų galimybės.

-
- 21 Magdalena Maria Krasieńska-Radziwiłłowa pasirūpino, kad Varšuvos lietuviai galėtų švęsti Šv. Mišias gimtąja kalba jos funduotoje Kūdikėlio Jėzaus bažnyčioje. Tai liudija Varšuvos lietuvių savitarpio pagalbos draugijos vieša padėka kunigaikštieni už suteiktą erdvę lietuvių pamaldoms ir bibliotekai (*Viltis*, 1913 11 16 (29): 3). Grafienė rėmė ir Londone gyvenančius lietuvius, našlaičių prieglaudą Vilniuje. 1932 m. ji buvo apdovanota Lietuvos vyriausybės Gedimino ordinu.
- 22 Stengdamasi, kad žinia apie Čiurlionio ligą nepasklistų plačiau, taip pat ir Žemaitijoje, vargu ar Čiurlionienė galėjo kreiptis į jos vyro mecenato kunigaikščio Ogińskio našlę. Tiesa, eidama dvidešimt pirmuosius, Maria Teresa Kaspara Skórzewska-Ogińska (1857–1945) Vienoje matėsi su Jerzy Konstanty’u Czartoryskiu, tapsiančiu kunigaikščių Witoldo Kazimierzo ir Ludwiko Adamo globėju po jų tėvų mirties. Taip pat Romoje susitiko Władysławą Czartoryską (Ogińska 2019: 77, 81–82) – tuo metu jo jauniausiajam sūnui, šio straipsnio pagrindiniam veikėjui, buvo vieneri su puse. Daugiau susitikimų su šios šeimos atstovais ji savo atsiminimuose nemini – jų nepatvirtina nė Czartoryškių archyve saugoma epistolika. Glaudžiau tarpusavyje bendravo didžiosios emigracijos laikų Czartoryskiai bei Ogińskiai. Svarstant paramos, teiktos Lubomirskių, galimybę, vertėtų atkreipti dėmesį į Skórzewskių-Ogińskių giminystės ryšius su Lubomirskiais.

Il. 10. Lietuvių dailės draugijos 1909 m. išleistas atvirukas su M. K. Čiurlionio paveikslo „Vyčio preliudas“ reprodukcija. Fotografinis popierius 8,7x13,4. Lietuvos nacionalinis muziejus

Apibendrinimai

Straipsnyje mėginta patikslinti Sofijos Čiurlionienės padėkos laiško datą: siuntėja 1910 05 19 d. datą veikiausiai užrašė laikydamasi Europoje galiojusio Grigaliaus kalendoriaus – Druskininkuose tuo metu buvo gegužės 6 d. Kadangi Witoldo Kazimierzo Czartoryskio adresas ne išsyk sužinotas (tais metais šiltuoju laiku jis vėl keliavo), daroma prielaida, kad kunigaikščio paramos galimai sulaukta balandžio pirmoje pusėje. Laiškas Józefui Skrochowskiui, tikėtina, buvo parašytas kovo–balandžio sandūroje. Vargu ar rašydama sekretoriui Čiurlionienė turėjo galimybę įdėti bent kelias savo vyro darbų reprodukcijas – kunigaikštį būtų galėjęs pamaloninti vadinamasis „Vyčio preliudas“ (1909), tuo metu jau reprodukuotas atviruko pavidalu (il. 10).

Tyrimu užklausta, ar praėjus dvidešimt keleriems metams po Čiurlionio mirties broliui Stasiui rašant atsiminimus neįvyko atminties klaida įvardijant menininko gydymą rėmusį kunigaikštį. Atkreiptas dėmesys, jog daugiau niekas iš artimos aplinkos šios pavardės viešai nepamainėjo, be to, memuaristas Lubomirskį siejo su Briuseliu, kuriame rezidavo W. K. Czartoryskio sekretorius Skrochowskis, ankstesnio Čiurlionienės laiško (veikiausiai kelių laiškų) adresas. Tikimybė, kad Lubomirskis galėjo būti tarp rėmėjų, lieka, remiantis prielaida, kad brolio Stasio neapibrėžtai nurodytas laikotarpis „vėliau“ galimai nurodo paskiausius Čiurlionio gydymosi mėnesius.

Čiurlionio ir W. K. Czartoryskio asmenybių, pomėgių, veiklų palyginimas leidžia susidaryti bendresnį vaizdą apie aptariamo laikotarpio amžininkų pasirinkimus ir galimybes. Pastarąsias riboja ankstyvos mirtys. Tuo metu Rusijoje vidutinė išgyvenamumo tikimybė siekė 32 metus, Prancūzijoje – 51-erius su

trupučiu²³, tad Čiurlionio gyvenimo trukmė tampa šios statistikos pavyzdžiu. Ankstyvos mirtys kunigaikščio šeimoje rodo, kad kilmingesnė pozicija negarantavo nekomplikuotų gyvenimo sąlygų: užkrečiamos ligos nepaisė luomų. O ir žmogiškieji santykiai luomų barjerą tirpdė: „Rodos, lyg būčiau netekęs artimo giminaičio“, – išsitarė Čiurlionis, sužinojęs apie savo mecenato kunigaikščio Ogińskio mirtį (Čiurlionis 2019: 359).

Kunigaikščio ir menininko skirtingi socialiniai statusai lėmė skirtingas polinkių, pomėgių realizacijos galimybes, tačiau atskleidė ir gyvenamajam metui būdingas bendras kultūrinės tendencijas, tai: a) didžiulis potraukis keliauti, nulėmtas plečiamos susisiekimo infrastruktūros ir naujų technologijų, b) visuotinai paplitęs susidomėjimas budizmu, Rytų Azijos kultūromis (abiejų atvejais daile), c) nors ir kiek priblėsusi, tebestipri Egipto ir kitų archajinių kultūrų, reprezentuotų didžiuosiuose muziejuose, trauka; iš čia – pomėgis kurti užšifruotą raštą; d) indoeuropeistų, lyginamosios kalbotyros tyrimų paskatintos sanskrito studijos, ypatingą dėmesį skiriant lietuvių kalbai; Indijos kultūros ir raštijos suaktualinimas. Elito atstovams, tarp jų – ir W. K. Czartoryskui, buvo susiklosčiusios visos sąlygos jaustis pasaulio piliečiais. Universalių metaforų paieškos kuriant artino Čiurlionį prie „kosmopolitų“, tačiau jis buvo itin jautrus ir savo krašto etnografiniam paveldui. Abiem rūpėjo jų tėvynės ateitis, o sykiu – metafizinė galybė. Tai viena iš svarbių priežasčių, kodėl kunigaikščio parama pasiekė Raudondvarį.

ŠALTINIAI

- Čiurlionienė-Kymantaitė Sofija 1910. Laiškas (1910 05 19) kunigaikščiuvi Witoldui Kazimierzui Czartoryskui, Nacionalinis muziejus Krokuvoje, Czartoryskių bibliotekos Rankraščių rinkinys ir archyvas, sign. 7590 IV.
- Čiurlionienė-Kymantaitė Sofija 2011. *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 1973. *Laiškai Sofijai*, sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Vaga.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2011. *Laiškai Sofijai*, sudarė ir parengė Vytautas Landsbergis, Vilnius: Baltos lankos.
- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2019. *Korespondencija / Korespondencija, 1892–1906*, t. 1, parengė Radosław Okulicz-Kozaryn, Nijolė Adomavičienė, Petras Kimbrys, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.

23 Ожидаемая продолжительность жизни — Википедия; Demographics of France - Wikipedia [žiūrėta 2025 09 15].

- Čiurlionis Mikalojus Konstantinas 2024. *Korespondencija / Korespondencja*, 1907–1910, t. 2, paren-gė Radosław Okulicz-Kozaryn, Nijolė Adomavičienė, Petras Kimbrys, Kaunas: Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus.
- Čiurlionis Stasys 1935. „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis“, *Naujoji Romuva*, 42, 749–754.
- Čiurlionis Stasys 1938. „Mikalojaus Konstantino Čiurlionies gyvenimo bruožai“, in: *M. K. Čiurlionis*, red. Paulius Galaunė, Kaunas: Vytauto Didžiojo kultūros muziejus, Čiurlionies gale-rija, 9–20.
- Čiurlionytė Jadvyga 1970. *Atsiminimai apie Čiurlionį*, Vilnius: Vaga.
- Inwentarz 2016. Inwentarz rękopisów Biblioteki XX Czarotorskich w Krakowie*: Sygn. 6000–13522, sud. Janusz Pezda, Janusz Nowak, Kraków: Muzeum Narodowe w Krakowie.
- Katalog 1996. Katalog rękopisów Biblioteki Polskiej w Paryżu*, t. VI: *Archiwum Czarotorskich. Hôtel Lambert*: Sygnatury 760–1135, sud. Janusz Pezda, Paryż-Warszawa: Biblioteka Polska w Paryżu, Biblioteka Narodowa w Warszawie.
- Markevičius Andžėjus 1961. „Atsiminimai apie Čiurlionį“, *Pergalė*, 6, 139–149.
- Ogińska Maria, Księżna, 2019. *Moje pamiętniki*, red. ir koment. Ryszard Nowicki, Poznań: Biblio-tekka Raczyńskich.
- [Paskolų žurnalas] 1907–1913. Paskolų Lietuvių dailės draugijos nariams išdavimo ir gražinimo žurnalas, Lietuvos literatūros ir meno archyvas, f. 33, ap. 1, b. 7.
- Skrochowski Józef 1907–1911. Laiškai kunigaikščiui Witoldui Kazimierzui Czarotorskiui, Na-cionalinis muziejus Krokuvoje, Czarotorskių bibliotekos Rankraščių rinkinys ir archyvas, sign. 7610 IV.
- Sprawozdanie 1907. Sprawozdanie z dotychczasowej działalności Warszawskiej Szkoły Sztuk Pięk-nych*, Warszawa: Druk Piotra Laskauera i S-ki.
- Ustawa 1910. Ustawa Towarzystwa Polskiego Literacko-Artystycznego w Paryżu*. Data założenia: 1 stycznia 1910 roku, Paryż: Drukarnia Polska A. Reiffa.
- Warszawska Szkoła Sztuk Pięknych 1902–1920*. 1995. *Zechyt naukowy akademii Sztuk Pięknych w Warszawie*, t. 1 (34), sud. Janina Tarkowska.
- Zebranie 1910. „Zebranie Członków Założycieli Towarzystwa Literacko-Artystycznego w Paryżu dnia 17 stycznia 1910 roku“*, *Świat: pismo tygodniowe ilustrowane poświęcone życiu społeczne-mu, literaturze i sztuce*, t. 5, Nr. 5, 13.
- Żychliński Teodor 1907. *Złota księga szlachty polskiej*, t. 29, Poznań: nakładem autora.
- Леман Борис 1912. *Чурлянис*, СПб. [Санкт-Петербург]: [N. Butkovskaja].

LITERATŪRA

- Appuhn Carl 2001. „Microhistory“, in: *Encyclopaedia of European Social History. From 1350 to 2000*, vol. 1, ed. in chief: Peter N. Stearns, New York: Charles Scribner & Sons, 105–112.
- Bobrowska Ewa 2023. „‘Polish Artist – Artist From Poland?’: The Question of National Identity in the Study of Artists from Poland in France at the Turn of the 19th and 20th Centuries: the Example of Simon Mondzai“, *Archiwum emigracji*, 3 (33), 293–308.
- Czabanowska-Wróbel Anna 2021. „Młoda Polska i ‘reguły sztuki’. Obraz epoki wobec koncepcji pola literackiego Pierre’a Bourdieu“, *Ruch literacki*, t. LXII, sąs. 2 (365), 139–158.
- Dembska-Trębacz Mieczysława 1999. „Mecenat nad muzyką w czasach nowożytnych“, in: *Z dzie-jów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. Janusz Kostecki, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 123–142.

- Frączyk Tadeusz 1972. Czartoryski Adam Kazimierz. *Słownik pracowników książki polskiej*, red. I. Treichel, Warszawa–Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 145–146.
- Ginzburg Carlo 1992. “Clues: Roots of an Evidential Paradigm”, in: Idem, *Clues, Myths, and the Historical Method*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 96–125.
- Ginzburg Carlo 1999. *The Judge and the Historian: Marginal Notes and a Late-Twentieth-Century Miscarriage of Justice*, London.
- Grzymała-Siedlecki Adam 1974. *Niepospolici ludzie w dniu swoim powszednim*, Kraków: Wydawnictwo Literackie (4 leidimas).
- Hutnikiewicz Artur 2002. *Młoda Polska*, Warszawa: Wydawnictwo PWN.
- Kowalczykowa Alina 1999. „Mecenat literacki i artystyczny w XIX i XX wieku“, in: *Z dziejów mecenatu kulturalnego w Polsce*, red. Janusz Kostecki, Warszawa: Biblioteka Narodowa, 171–222.
- Kvietkauskas Mindaugas 2007. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai: Ankstyvasis modernizmas, 1904–1915*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
- Lipski Jacek 1926. „Archiwum Kuratorji wileńskiej X. Ad. Czartoryskiego“, *Materiały do dziejów szkolnictwa polskiego*, 2, Kraków: nakładem W. Arcta w Warszawie.
- Longiewska Alina 1976. „Działalność Komitetu Francusko-Polskiego i Towarzystwa Polskiego Literacko-Artystycznego w Paryżu w latach 1909–1916 w świetle Archiwum Wacława Gąsiorowskiego“, *Rocznik Zakładu Narodowego imienia Ossolińskich*, t. XI, red. E. Adamczak, J. Albin, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 129–194.
- Miler Jacek 1999. „Księgozbiór z Honfleur“, *Cenne, Bescenne, Utracone*, 4 (26), 23.
- Norwid Cyprian Kamil 1937. *Z korespondencji Cypriana Norwida: listy do Adama i Władysława Czartoryskich*, sud. Stanisław Pigoń, Kraków.
- Pessis J[urgis] 1906. *Rozmówki polsko-litewskie. Z objaśnieniem wymowy i alfabetu litewskiego / Lenkiškai-lietuviškos pašnekėlės. Su paaiškinimu ištarmės ir lietuviškos abėcėlės*, Warszawa: [Saturn].
- Seroka Katarzyna 2023. „Edukacja domowa polsko-francuskiego arystokraty na przykładzie Witolda Kazimierza Czartoryskiego“, in: *Litteris et amicittia. Studia ofiarowane Profesor Annie Kamler w czterdziestopięciolecie pracy naukowej*, red. D. Pietrzekiewicz, K. Seroka, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, 137–148.
- Seroka Katarzyna 2024. *Zapomniany księgozbiór z Honfleur. Witold Kazimierz Czartoryski (1876–1911) i jego pasje*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe i Edukacyjne Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.